

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 144.339 “18/19”

Андрій ПЕТРАШ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕЗОТЕРИЧНИХ ІДЕЙ В ЄВРОПІ КІНЦЯ XIX – ПОЧ. XX ст.

В кінці XIX – поч. XX ст. в культурному житті Європи відбувся цікавий феномен – європейська інтелігенція почала масово захоплюватись езотеричними ідеями і концепціями. У цей період піднялась перша хвиля сплеску зацікавленості до нових духовних джерел і активне утворення таємних товариств. Езотеричні ідеї на межі вищезгаданих століть не з'явилися спонтанно і випадково. У даній статті автор подає стисло передісторію їх виникнення і аналізує причини, які зумовили їхню появу.

Ключові слова: духовність, езотерика, західний езотеризм, окультизм, романтизм.

Академічне дослідження езотеричних доктрин розпочалось зовсім недавно. У 1965 р. за ініціативою Анрі Корбена в Сорбонні була заснована кафедра “Історії християнської езотерики”. Наступним провідним дослідником у цій області став Антуан Февр у 1979 р. Того ж року кафедра розширила свою діяльність за межі християнської традиції і була присвячена дослідженню “Історії езотеричних і містичних вчень у Європі епохи Нового часу і сучасності”. У 1999 р. при Амстердамському університеті була створена кафедра “Історії герметичної філософії і пов'язаних із нею течій”, яка розпочала займатись питанням “західної езотерики”. До провідних дослідників належить завідувач кафедри В. Ханеграаф, М. Пасі і К. фон Штукрад¹. Варто також відзначити “Асоціацію дослідників езотеризму і містицизму”, яка об'єднує спеціалістів гуманітарного профілю в країнах пострадянського простору².

Мета нашої статті – дослідити історичні витоки езотеричних ідей в Європі кін. XIX – поч. XX ст., а також причини їх становлення і поширення.

Поняття “езотерика” не має чіткого визначення, як і більшість сучасних термінів. Значення цього слова можна звести як мінімум до п'яти груп: а) синонім слова “окультизм”, що позначає сферу духовної культури, в яку входять явища поза компетенцією науки і релігії; б) таємне знання, вчення, яке доступне лише обраним; в) певна “трансцендентальна єдність” всіх релігій; г) гнозис, який супроводжується внутрішньою духовною зміною людини, або певне містичне переживання; д) у країнах Європи і Америки дослідники окремо виділяють поняття “західний езотеризм”. Під ним розуміють специфічне явище західної культури, коріння якого сягають ренесансного синкретизму і в якому знайшли своє відображення різні культурні складові попередніх епох, такі як кабала, алхімія, гностицизм, астрологія, герметизм тощо. Їхній вплив на езотеричні вчення можна прослідкувати аж до сьогодення³.

Антуан Февр, відомий французький дослідник західного езотеризму, сформулював його шість складових: 1) віра в причинний зв'язок між видимими і невидимими космічними вимірами; 2) стан природи, проникнутої Божественною присутністю або життєвою енергією; 3) релігійні переживання, як сила, що дозволяє проникнути у світи і рівні між матеріальним світом і Богом; 4) віра в процес духовної трансмутації внутрішньої людини в божественну; 5) віра в єдність кількох або всіх духовних традицій; 6) ідея таємної передачі духовних знань. Проте слід зазначити, що дві останні складові є необов'язковими⁴. Парадигма для академічного вивчення езотерики, яку запропонував А. Февр, має високу евристичну цінність, незважаючи на певну критику із сторони науковців, оскільки охоплює основні езотеричні течії від Ренесансу до сучасності, чітко відмежовуючи їх від інших релігійно-філософських концепцій⁵. А саму езотерику в загальному А. Февр називав особливим сприйняттям світу, яке присутнє в різних традиціях і текстах, таких як герметизм, гностицизм, розенкрейцерство і масонство тощо⁶. Дещо подібною є думка В.М. Розіна, російського дослідника, який вважав езотерику не стільки таємним знанням, доступним для обраних, скільки певним колом проблем і особливим світовідчуттям⁷.

Пропонуємо розглянути деякі загальні умови, які сприяють поширенню езотеричних течій. Ірраціональне світосприйняття, як правило, виникає у важкий історичний період, який супроводжується занепадом традиційних цінностей і несприйняттям усталеної культурної парадигми. Саме у таку епоху зароджуються нові духовні пошуки, зокрема: падіння Римської імперії супроводжувалось поширенням різноманітних містерій, неоплатонізму, гностицизму, маніхейства, раннього християнства, мітраїзму; кінець Середньовіччя – суфізму, кабали, вчення І. Флорського, містики М. Екхарта. Російський філософ М. Бердяєв порівнював кризу культури, яка виникла на межі XIX–XX ст., із епохою становлення християнства і відходом від античних цінностей, коли на зміну раціональному дискурсивному мисленню приходять “нераціоналізована свідомість”, здатна для справжнього пізнання⁸. Письменник Д. Мережковський зазначав, що “матеріалістичне XIX століття, яке все заперечувало – це разом з тим ще й епоха небувалого наукового і художнього містицизму, невтомної потреби нових релігійних ідеалів, підготовчої роботи ще неясного, але, у всякому разі, не руйнівного, а творчого руху. У цій болісній боротьбі і в глибокому контрасті двох основних начал життя полягає характерна риса XIX століття”⁹. Таким чином, рубіж століть став епохою кризи європейського світогляду.

Ми переконані, що активне формування езотеричних доктрин і товариств в XIX ст. є тісно пов’язаним із падінням авторитету християнської релігії, в результаті чого серед інтелігенції зародилися нетрадиційні для Європи форми опису духовного світу людини. Секуляризація і послаблення впливу традиційного християнства в європейській культурі почалися з уже згаданої потужної активізації наукового знання. Але заперечення усталених релігійних норм призвело не тільки до відречення від релігії, а до повернення магічного і містичного світогляду, з якими езотерика також перебуває в онтологічній і гносеологічній єдності. В таких умовах завжди виникають нові духовні напрямки, які намагаються задовольнити потреби людини в духовності¹⁰.

Зацікавлення езотерикою виникає не лише в результаті внутрішніх причин, таких як криза світогляду, але і зовнішніх, зокрема у XIX ст. такою причиною стали індійські релігійні тексти, інтересу до яких посприяли і вчені-сходознавці, і мистецькі течії. Внутрішня і зовнішня причини тісно взаємопов’язані, оскільки переклад східних релігійно-філософських текстів не справив би такого великого враження на інтелігенцію XIX ст., якби не занепад церковного авторитету і світоглядних орієнтирів європейської культури, але з іншого боку, без особливої уваги до Сходу, сформованої в зазначений період, езотерика не стала б розглядатись як вихід із кризової ситуації¹¹.

Езотеричні вчення завжди були невід’ємною частиною духовної культури людства. Активне зацікавлення таємними науками у Європі розпочалось в період Ренесансу і пронизувало усі вищі шари суспільства – від учених і політиків до релігійних діячів. Визначальну роль у їхній популяризації, очевидно, зіграв засновник Платонівської академії в Флоренції Марсіліо Фічіно, який був відомим перекладачем не тільки творів Платона, Плотіна, Ямвліха, Прокла, але і славнозвісного герметичного корпусу – александрійського зводу магічних трактатів, датованих сучасними ученими близько III ст. до н.е. – III ст. н.е. У той період герметизм став органічною частиною ренесансного світогляду, особливою популярністю користувався теоретичний автор манускрипту легендарний Гермес Трисмегіст, якого вважають засновником вчення. Професори розповідали про нього на заняттях в університетах, оратори використовували його ідеї у виступах, навіть церковні проповідники згадували про Гермеса у власних промовах. Не можна ігнорувати того факту, що зображення Трисмегіста прикрашає стіни Сієнського собору поряд із іншими церковними діячами¹². Власні твори Фічіно свідчать також про те, що їхній автор цікавився магією, яку поділяв на два види – демонічну, гріховну і незаконну, і природню – корисну і необхідну. Таким чином, християнський мислитель здійснив одну з перших спроб (якщо не першу. – А.П.) довести, що магічні заняття не обов’язково несуть шкоду¹³. Епоха Відродження ознаменувалась значним переломом у європейському світогляді щодо усвідомлення людської природи і сам образ людини, створений Ренесансом, розглядався не без впливу герметичного вчення, зафіксованого у тогочасних відомих європейцям джерелах¹⁴.

Крім цього, ренесансні діячі бачили певну схожість ідей у трактатах Гермеса і кабали, містичним єврейським вченням. Наприклад, Дж. Піко делла Мірандола, гуманіст і видатна по-

стать Відродження, був переконаний, що кабала підтверджує істинність християнства, оскільки відноситься до єврейської традиції і виходить своїми коренями від самого Мойсея, а крім цього не належить до язичницького світогляду, який у середньовіччі заклеїли “древнім богослов’ям” і старались відмежуватись від нього. Варто відзначити, що кабала, якою європейці почали цікавитись в період Ренесансу, була як мінімум двох видів: рання кабала, поширена в Іспанії і яку досліджував Піко делла Мірандолла, і луріанська кабала, сформована в Палестині на основі філософії Ісаака Лурії і його учнів. Остання розвивала релігійне світосприйняття молитвами, медитаціями, магічними практиками, культом Божественних ідей і стала популярною серед європейської еліти в кінці XVI – на початку XVII ст.¹⁵. Дослідниця герметичної традиції Ф. Йейтс писала: “Альянс герметики і кабали, піонером якого був Піко, призвів до дуже важливих результатів, і подальша герметично-кабалістична традиція [...] виявилась дуже впливовою”¹⁶.

Мислителі епохи Відродження поставили собі за мету пошук прообразів християнського одкровення, саме тому їхні духовні поривання вийшли поза межі власної культури¹⁷. Крім цього, магічно-герметична традиція видавалась захистом від авторитетної на той час філософії Аристотеля (поєднаної з богослов’ям св. Томою Аквінським), яку подекуди все ще вважали язичницькою, а поміж це і від механістичного розуміння світу, яке на той час починало лишень зароджуватись. Герметизм, очищений від демонічної магії, видавався додатковим авторитетом для підтвердження істинності християнського вчення¹⁸.

Третьою видатною ренесансною фігурою, пов’язаною із езотеричною традицією, став Генріх Корнеліус Агриппа, який у 1533 р. видав працю “Окультна філософія”. Цій роботі судилось стати своєрідним посібником Ренесансної езотерики, в якому магія Фічіно і кабала Піко були об’єднані з алхімічною наукою, таким чином сформувавши основні риси західного езотеризму. До виходу праці Агриппи, алхімія не була поєднаною із магічною теорією і кабалістичним вченням, бо ні Фічіно, ні Піко не проявляли до неї ніякого зацікавлення¹⁹.

Езотеричні концепції Ренесансу були розвинуті в анонімних розенкрейцерських творах *Fama Fraternitatis* (1614 р.) і *Confessio* (1615 р.). У XVII і XVIII ст. європейські окультисти все ще намагались “доповнити” християнство єгипетською та юдейською магією, але сфера їхніх інтересів не сягала далше Палестини і Єгипту. Забігаючи наперед, зазначимо, що на той час Індія взагалі не становила для них цікавості, на відміну від членів езотеричних товариств XIX ст., навіть попри те, що в 1618 р. було опубліковано трактат, у якому зазначалось, що розенкрейцери перебувають саме в Індії²⁰. У розенкрейцерській ідеології релігійні й наукові ідеї співіснували в алхімічному світогляді, тобто для передачі містичного досвіду члени товариства використовували символи алхімії. Дослідники вбачають у цьому явищі продовження філософії епохи Ренесансу, оскільки алхімія відкривала значно більше можливостей для висловлення езотеричних ідей, аніж аристотелівсько-схоластичне вчення²¹. Розенкрейцери припускали, що їхні знання приховують глибокі потенційні можливості й намагались ввести їх у цілісну релігійну філософію, при цьому їхня алхімія зберігала науковий погляд на світ, хоча і припускала наявність невідомих сфер знання, не виключаючи при цьому релігійний досвід²².

В епоху Просвітництва значний вплив на розвиток езотеричної думки та ідеологію таємних товариств мала містика Е.Сведенборга, шведського вченого і теософа, який заснував Церкву Нового Єрусалима. Його ідеї запозичили Антуан-Джозеф Пернеті, а також Мартінес де Паскуаллі і Луї Клод де Сен-Мартен. А. Пернеті був французьким бенедиктинцем, який знайшов у бібліотеці абатства праці по герметизму і згодом відмовився від свого сану, після чого створив окультне товариство з масонськими обрядами під назвою “Авіньонська спілка”. Він трактував грецькі та єгипетські художні твори в езотеричному дусі, вважаючи, що в їхньому змісті приховані магічні й герметичні ідеї. М. де Паскуаллі, теософ і засновник ордену лицарів-масонів “Обрані Коени” (1754 р.), запозичив ідеї Е. Сведенборга про створення людини і її гріховне падіння, зробивши їх основою для свого вчення про реінтеграцію. Філософію М. де Паскуаллі розвинув Л. К. Сен-Мартен і популяризував її серед європейських таємних товариств, навіть серед російської знаті, зокрема в оточенні генерал-майора О. Б. Голіцина²³.

У другій половині XIX ст. усі античні, середньовічні та ренесансні езотеричні традиції були переосмисленими групами людей або особистостями, які перебували під впливом течій месмеризму або спіритизму, про що буде згадано пізніше. Ними була здійснена спроба об’єд-

нати традиційне християнство і позитивістську науку в окультних ученнях. Окультизм того періоду можна досить умовно поділити за так званим “Шляхом правої руки”^{*} і “Шляхом лівої руки”^{**}.

Окультисти “правої руки”, які переважали у Франції, були високої думки про римокатолицизм. І хоча вони дотримувались різних світоглядів, від консервативного до прогресивного – всіх їх об’єднувала ностальгія за універсальною Традицією, яка, як вони вважали, була джерелом і ядром для усіх сучасних їм традицій. До найвизначніших представників французького окультизму належить Еліфас Леві²⁴. Він став першим із модерних компіляторів езотеричного вчення в Європі, у працях якого були відображені ритуальна магія, масонська символіка, герметизм, кабала і ренесансні магічні теорії. Книги Е. Леві набули популярності серед освіченої європейської і американської аудиторій. Крім цього, він першим ґрунтовно дослідив символіку карт Таро, пов’язавши їх містичною доктриною кабали, а також астрологією, алхімією і магією. Згодом така традиція стала популярною серед магічних товариств і тепер майже весь сучасний окультизм визнає карти Таро візуальним відображенням езотеричних ідей. А. Февр називав Е. Леві першою провідною фігурою окультизму XIX ст.²⁵.

Іншим відомим окультним діячем став Жерар Анкосс, він же Папюс, “батько окультизму”, якому судилось зіграти одну із ключових ролей в поширенні європейського езотеризму, а також зайняти ключові місця у тогочасних езотеричних організаціях і залишити слід у мистецтві, літературі і музиці того періоду²⁶. Спочатку Папюс очолював групу французьких теософів, але згодом вийшов із теософської спілки і відновив орден мартиністів, занепалий уже в той час, а також приєднався до Кабалістичного ордену Троянди і Хреста, заснованого поетом Станісласом де Гуайтою. Певний час він товаришував із Жозефом Пеладаном, французьким письменником-містиком, який був представником мистецької вітки езотеризму, близької до неоромантичної течії символістів. Ж. Анкосс написав численні праці по зціленню і хіромантії, розвивав думки Е. Леві щодо зв’язку між символікою Таро і кабалою²⁷.

На відміну від Франції англомовний езотеричний світ можна радше віднести до “Шляху лівої руки”. Більшість езотеричних організацій перебували на антихристиянських позиціях, які витікали із праць епохи Просвітництва. Вони поділяли думку, що у релігії немає божественного одкровення і її віровчення походять від культу поклоніння сонцю і фалічної символіки. На думку цих езотериків, таємні окультні знання відносяться до древньої язичницької мудрості на відміну від загальноприйнятого християнства. Колишні учасники спиритичних сеансів, такі як Емма Хардінг-Бріттен і Олена Блаватська, відмовившись від попередніх поглядів, знайшли свої натхнення у герметизмі та інших окультних доктринах. На їхній погляд, окультизм здатен об’єднати в єдине ціле культурну спадщину Заходу і Сходу, а також примирити між собою науку і езотерику, повстаючи проти поширення матеріалізму і позитивістського світогляду²⁸. Ідеї О. Блаватської стануть одними із ключових серед езотеричних теорій на межі століть.

Серед численних езотеричних товариств кін. XIX – поч. XX варто виділити Герметичний Орден Золотої Зорі – один із найважливіших і найвпливовіших масонських товариств у історії. Його діяльність припадає на 1888–1900 р. і пов’язана із франкмасонами та англійськими розенкрейцерами В. Весткоттом, С. Мазерсом і В. Вудманом, які мали глибокі знання езотеричних і масонських доктрин. Система ініціацій товариства, розроблена на базі кабалістичного Дерева Життя, стала основою для різних таємних організацій. Іншою відмінною і важливою особливістю ордену було те, що в нього приймали і жінок, а ініціація останніх – явище зовсім нехарактерне для західного езотеризму²⁹. Слід звернути увагу на те, що товариство не вважало східну езотеричну традицію первинною і багатшою, порівняно із західною, тож розглядало їх

^{*} “Шлях правої руки” – загальна назва сукупності езотеричних теорій, в основі яких лежить віра у Бога, або богів, вірність загальноусталеним нормам і єдиній Традиції. Адепт цього напрямку переконаний у необхідності дотримання універсальних моральних законів і можливість воз’єднання із вищою силою.

^{**} “Шлях лівої руки” – загальна назва сукупності езотеричних теорій, для яких характерними є віра у можливість людини стати божеством і еґоцентризм. Адепт “лівої руки” заперечує необхідність дотримання строгих моральних норм і переконаний, що головним завданням людини є вільний розвиток власної особистості будь-якою ціною і без якихось обмежень збоку традиції чи закону.

як відмінні одна від одної³⁰. Незважаючи на короткий термін існування Орден Золотої Зорі залишив по собі значний спадок для наступних езотеричних товариств.

Уявлення про магію у другій половині XIX ст. дещо видозмінились у зв'язку із розвитком науки і зміною світоглядної парадигми. Ключову роль у поширенні магічних теорій зіграли Паскаль Беверлі Рендольф і Алістер Кроулі. П. Б. Рендольф був засновником і теоретиком сексуальної магії. А. Кроулі, який називав себе "Великим Звіром", створив окультну доктрину під назвою "Телема", що, на його думку, повинна була витіснити християнство. Вчення А. Кроулі вважається одним із найвпливовіших серед окультистів, навіть попри те, що його ідеї визнаються далеко не всіма прихильниками магічних практик³¹.

Такою є стисла передісторія езотеричних знань у Європі. Вона дозволяє приблизно оцінити умови, які передували першому потужному сплеску зацікавлення езотеризмом на межі XIX–XX ст. серед європейської інтелігенції. Буде доцільно відзначити ряд важливих особливостей для цього періоду і причин, що зумовили такий інтерес до різноманітних таємних і містичних доктрин.

Кінець XIX ст. – початок XX ст. ознаменувався кризою в європейській свідомості. Якщо брати за основу розвиток економіки, науки і техніки, то цей історичний період можна без сумнівів назвати прогресивним. Віра у прогрес набула небувалих висот, а разом із нею і надія на можливість побудови раю на землі³². І лише згодом трагічні криваві події XX ст. продемонструють, що науково-технічна революція та індустріалізація не змогли зробити людське життя щасливішим, навіть навпаки тільки поглибили деформацію морального життя європейців³³.

Успіхи природознавства і розквіт природничих наук викликали зворотну реакцію суспільної свідомості, саме тому в XIX ст. зародилися такі явища, як філософія життя, інтуїтивізм, ірраціональне світовідчуття і відродження містицизму. Вони стали закономірною реакцією на домінування позитивізму у науковому середовищі³⁴. Стало очевидно, що далеко не вся інтелектуальна еліта розділяє матеріалістичну позицію, а дехто навіть сумнівається у всемогутності розуму, оскільки раціональний світогляд виявився нездатним надати тверду опору людському буттю³⁵. На межі століть окультні науки, таємні вчення привертають до себе все більше і більше уваги європейців, порівняно із попередніми епохами, розширюючи кількість послідовників і шанувальників із творчого середовища. Інтелігенція активізувала свої пошуки гармонії світу і ідеального світогляду, який би синтезував науковий і містичний підхід до буття³⁶.

Варто відзначити, важливу роль романтизму, як популярного ідейного руху у літературі та мистецтві, який породив у європейців багату уяву і світогляд, сприятливий для сприйняття езотеричних ідей. Як зазначав видатний філолог-германіст В. М. Жирмунський: "Романтизм розгортає перед нами історію містичного почуття, прихованого в обожненні життя бурхливими геніями"³⁷. Дослідник стверджував, що ще в другій половині XVIII ст. у Німеччині зародився романтичний містицизм і вже тоді настав час широкого поширення ірраціоналістичних ідей, породжених зневірою у можливість пізнання світу лишень за допомогою розуму³⁸. Романтизм став закономірним феноменом свого часу, бо заповнював вакуум, породжений фанатичною вірою просвітників у раціоналізм і їхньою зневагою до чуттєвого бачення світу. Езотеричні ідеї стали важливою частиною романтичного світогляду, особливо в уявленнях про еманцію Бога у бутті³⁹.

Характерною рисою романтичного сприйняття світу є невдоволення оточуючим скінченним буттям і меланхолія за чимось вічним, далеким і рідним для душі. Романтики вважали, що світ не здатен подарувати людині повного задоволення і умиротворення, ось чому їхній світогляд прагнув трансцендентного⁴⁰. Сучасні дослідники вважають, що у проблемі співвідношення романтизму і езотерики мова повинна йти про взаємовплив цих двох феноменів. Романтики, здебільшого французькі та німецькі, черпали своє натхнення у працях відомих містиків і езотериків, зокрема Я. Беме, і їхній вплив особливо відчутний у романтичній поезії⁴¹. У будь-якому випадку, романтичне світоспоглядання продовжувало бути потужною культурною силою впродовж усього XIX ст., передавши свої ідейні принципи символізму, з яким не обривало свої містичних зв'язків і традицій⁴². Разом з тим романтизм сприяв формуванню нового ірраціонального бачення світу серед європейської інтелігенції, а крім того звернув її увагу на нові культурні сфери.

На межі XIX–XX ст. Європа переживала містичний ренесанс, при чому варто відзначити, що містицизм цього періоду зазнав потужного впливу східних віровчень⁴³. До епохи романтизму європейці сприймали Схід, як алегорію. В Європі склався стереотип східної людини, як істинної, цілісної, вільної особистості. Схід залишався для Європи землею обітованою, царством мудрості і справедливості: все, що на Заході було погано, там було дуже добре⁴⁴. У кінці XVIII ст. зображення Індії почали все частіше проникати в уяву європейців. Вважається, що Індія стала головним відкриттям романтиків, які викликали в Європі зацікавлення цією країною, зокрема завдяки творам Фрідріха Шлегеля (Про мову і мудрість індійців, 1808), Джозефа Гьореса (Історія міфології азіатського світу, 1810), братів Грімм (Дитячі і сімейні казки, 1812)⁴⁵. У кінці XVIII ст. особливу увагу східній літературі почали приділяти й митці. До теми Сходу звертався Монтеस्क'є у своїх “Персидських листах” і Вольтер у творі “Кандід, або оптимізм”. До таких видатних людей належав також Й. Гете, східні уподобання якого відобразились у пролозі твору “Фауст”⁴⁶.

Крім цього, давньоіндійська картина світу із своїми поняттями двоєдиного абсолюту, небуття, безкінечного циклу часу, ідеї карми, метемпсихозу справила потужний вплив на світоглядні орієнтири європейської інтелігенції, змусивши її задуматись над відносністю таких фундаментальних понять як простір і час, а також заново переглянути власне розуміння матерії⁴⁷. Метафізичні ідеї Сходу стануть одним із ключових у езотеричних доктринах на межі століть, особливо у теософії. Як писав М. Федоров: “Індія грала до цього часу роль спокусливого дерева пізнання добра і зла; всі народи, які мали значення в історії, куштували від нього, і епоха такого вкушання була порою їхнього процвітання і разом падіння”⁴⁸.

Важко уявити, але однією із причин для поширення віри у надприродне стали також і наукові здобутки: відкриття кисню, гальванізм, феномен гіпнозу тощо видавались незрозумілими до кінця явищами, які, однак, сприяли вірі у можливість виявлення зв'язку духовного із матеріальним. Звідси і походять витoki таких поширених феноменів XIX ст., як читання думок, розмови на відстані, виклик і спілкування з духами. Віра в таємний зв'язок між всіма створіннями, у почуття всезагальної всесвітньої єдності визнавалось усіма прихильниками романтизму⁴⁹.

Ще у 1766 р. лікар Франц Антон Месмер сформулював теорію тваринного магнетизму, яка згодом стане відомою як месмеризм. Автор вчення постулював ідею існування невидимих флюїдів, які поширені усюди. За допомогою цієї магнітної енергії можна лікувати хворих, а також встановлювати телепатичний зв'язок⁵⁰. Ідеї Ф. А. Месмера мали потужний вплив і один із його послідовників відкрив, що месмеричне лікування спроможне викликати дивний стан сонливого трансу, під час якого у пацієнтів пробуджуються дивовижні паранормальні здібності й вони стають здатними до спілкування із вищими духовними сутностями. Завдяки месмеризму став відомим своєрідний штучний сомнабулізм*, який разом із вищеназваними явищами здійснив потужний вплив на історію езотеризму в тогочасній Європі⁵¹.

Впродовж першої половини XIX ст. тваринний магнетизм був популярним вченням і породив багато нових уявлень щодо надприродного світу, зокрема, вплинув на формування спиритизму, містичної течії, в основі якої лежить ідея загробного життя і можливість спілкування з духами. Спіритизм не належить до езотеричного вчення, але має з ним спільну проблематику і зв'язки, оскільки торкається питань потойбічного життя, які є характерними і для езотерики. Але феномен масового поширення спиритизму цікавий для нас тим, що є одним із відображень духу епохи XIX ст., її пошуків духовного начала серед пануючої на той час науково-матеріалістичної парадигми. Одним із найвпливовіших теоретиків спиритичного вчення був американець Ендрю Джексон Девіс, а також француз Аллен Кардак, він же Іпполіт Леон Денізар-Рівайль, який проголосив своєю метою зробити спиритизм релігією⁵². Варто відзначити, що характерною рисою езотерики кінця XIX ст. є синтез наукового і містичного світоглядів. Наука настільки вкоренилась в європейську культуру, що без наукового підходу повноцінну картину буття уявити уже було неможливо.

* Або лунатизм, який характеризується рухами людини уві сні.

Висновок. Біля витоків європейської езотеричної думки стояли передові гуманісти-інтелектуали – М. Фічіно, П. делла Мірандола. Вони поставили собі за мету підтвердити істинність християнства, шукаючи прообрази новозавітного вчення у містичних доктринах герметизму і кабали. Містичне світосприйняття, яке зародилось в епоху Ренесансу, отримало свій розвиток у творах розенкрейцерів, згодом перейшовши у філософію масонства. У період Просвітництва езотеричні ідеї розвивали Е. Сведенборг, А.-Дж. Пернеті, М. де Паскуаллі і Л. Сен-Мартен. У XIX ст. найбільшими авторитетами езотеричної думки стали Е. Леві, Папюс і О. Блаватська. Приблизно такою є коротка схема розвитку західного езотеризму від епохи Відродження до кінця XIX ст.

Активне поширення езотеричних ідей у середовищі європейської інтелігенції на зламі XIX–XX ст. стало закономірним культурним феноменом, породженим впливом різноманітних факторів. По-перше, велику роль зіграв романтизм, який культивував ірраціональне світосприйняття, містицизм і віру в ідеальне буття. Романтики викликали у суспільства глибоке зацікавлення культурою Сходу, зокрема Індією, яка змальовувалась як царство гармонії.

По-друге, віра у прогрес і панування матеріалістичної картини світу породили розчарування у всемогутніх можливостях розуму і можливості побудови раю на землі. Прогрес не вирішив проблеми людського щастя, отож перед творчою елітою постало завдання пошуку нових світоглядних основ. На протигагу строгій німецькій філософії і позитивізму зароджується ірраціональна філософія життя.

По-третє, наукові та псевдонаукові ідеї на кшталт месмеризму посприяли зародженню таких культурних явищ як спіритизм. Учасники спіритичних сеансів вірили в існування потойбічного світу і деякі з них продовжували розвивати ідеї в езотеричних товариствах. Неможливо оминати увагою той факт, що християнська церква втратила свій авторитет і уже не могла задовольнити всіх духовних потреб європейського суспільства, що у свою чергу зумовило пошуки нових доктрин, які б змогли дати відповіді на фундаментальні питання буття. Таким чином, рубіж століть ознаменувався для європейської культури світоглядною кризою, що породила низку факторів, які зумовили сплеск популярності езотеричного вчення серед творчої еліти.

1. Жданов В. В. Изучение эзотерики в Западной Европе: институты, концепции, методики / В. В. Жданов // Мистико-эзотерические движения в теории и практике. История. Психология. Философия : сб. материалов Второй международной научной конференции / под. ред. С. В. Пахомова. – СПб. : РХГА, 2009. – С. 7–8.
2. Приложение // Мистико-эзотерические движения в теории и практике. История. Психология. Философия : сб. материалов Второй международной научной конференции / под. ред. С. В. Пахомова. – СПб. : РХГА, 2009. – С. 284.
3. Носачёв П. Г. Эзотерика: основные моменты истории термина / П. Г. Носачёв // Вестник ПСТГУ. I : Богословие. Философия. – 2011. – Вып. 2 (34). – С.54–55.
4. Носачёв П. Г. Исследования западного эзотеризма в рамках религиоведения (история и современность) / П. Г. Носачёв // Точки. – М. : Ин-т философии и теологии св. Фомы, 2010. – № 1–2 (9). – С. 269.
5. Жданов В. В. Изучение эзотерики в Западной Европе: институты, концепции, методики... – С.16
6. Халтурин Ю. Эзотеризм и мировоззрение русского масонства XVIII – XIX веков: попытка определения / Ю.Халтурин // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2013. – № 4. – С. 97.
7. Розин В.М. Эзотерический мир. Семантика сакрального текста / В. М. Розин – М., 2002. – С.6.
8. Шахматова Е. Оправдание мистицизма: Россия и Европа в зеркале востока / Шахматова Е. // Россия и Запад: Диалог или столкновение культур : сб. ст. – М., 2000. – С. 48.
9. Мережковский Д. С. Мистическое движение нашего века [Электронный ресурс] / Д. С. Мережковский // Эстетика и критика : в 2 т. Т. 1 / вступ. ст., сост., примеч. Е. А. Андрущенко, Л. Г. Фризман. – М. : Искусство ; Фолио, 1994. – Режим доступа: http://dugward.ru/library/merejkovskiy/merejkovskiy_misticheskoe_dvijenie.html.
10. Борисова Ю. В. Эзотерика как социокультурный феномен / Ю. В. Борисова // Известия Волгоградского государственного технического университета – 2013. – Вып. № 16 (119). – Т. 14. – С.39.
11. Бекарюков М. В. Социокультурные предпосылки усиления интереса к эзотерическим учениям / М. В. Бекарюков // Известия АлтГУ. – 2011. – № 2/2. – С.198.

12. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии / Б. Фаликов // Дискурсы эзотерики (философский анализ) / отв. ред. Л. В. Фесенкова. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 169–170.
13. Йейтс Ф. А. Джордано Бруно и герметическая традиция / Ф. А. Йейтс. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – С. 76.
14. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – С. 333–334.
15. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение / Ф. Йейтс. – М. : Алетея ; Энигма, 1999. – С.399.
16. Йейтс Ф. А. Джордано Бруно и герметическая традиция... – С.79-80.
17. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии... – С.183.
18. Визгин В. П. Наука, религия и эзотерическая традиция: от модерна к постмодерну / В. П. Визгин // Дискурсы эзотерики (философский анализ) / Отв. ред. Л.В. Фесенкова. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С.84.
19. Bogdan H. Western Esotericism and Rituals of Initiation / H. Bogdan. – New York : SUNY, 2007. – P. 58.
20. Фаликов Б. Европейский оккультизм и религии Индии... – С. 173–174.
21. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение... – С. 394.
22. Там само. – С. 396.
23. Seligmann K. History of Magic and the Occult / K. Seligmann. – Manhattan : Gramercy, 1997. – P. 470, 472.
24. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed / W. J. Hanegraaff. – London : Bloomsbury, 2013. – P. 39.
25. Goodrick-Clarke N. The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction / N. Goodrick-Clarke. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 195–196.
26. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 39–40.
27. Goodrick-Clarke N. The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction... – P. 196.
28. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 40–41.
29. Bogdan H. Western Esotericism and Rituals of Initiation... – P. 193–194.
30. Пази М. Оккультизм и современность: некоторые ключевые моменты / М. Пази // Государство, религия, церковь в России и за рубежом : научный информационно-аналитический, культурно-просветительский журнал. – 2013. – № 4. – С. 285.
31. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 41–42.
32. Шахматова Е. Оправдание мистицизма: Россия и Европа в зеркале востока / Е. Шахматова // Россия и Запад: диалог или столкновение культур : сб. ст. / М-во культуры Рос. Федерации, Рос. ин-т культурологии ; [сост.- В.П. Шестаков]. – М. : Рос. ин-т культурологии, 2000. – С. 47.
33. Курносов Ю. В. Тайные доктрины: вчера и сегодня (Эзотеризм как культурно-исторический феномен) / Ю. В. Курносов. – М. : ИНТЕЛЕКТ, 1996. – С. 96.
34. Сердюк Е. Г. Эзотерические учения конца XIX – начала XX веков как феномен духовной жизни [Электронный ресурс] / Е. Г. Сердюк // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1 : Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2008. – № 8. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ezotericheskie-ucheniya-kontsa-hih-nachala-hh-vekov-kak-fenomen-duhovnoy-zhizni>
35. Носачев П. Оккультизм и романтизм как две формы “секуляризованного эзотеризма” XIX – начала XX в. / П. Носачев // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2015. – № 4 (33). – С. 210.
36. Шахматова Е. В. Мифотворчество Серебряного века / Е. В. Шахматова // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 322. – С. 78.
37. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика / В. М. Жирмунский. – СПб. : Аксиома, Новатор, 1996. – С. 25.
38. Там само. – С. 25.
39. Dictionary of Gnosis and Western Esotericism / ed. Wouter Hanegraaff, Antoine Faivre, Roelof van den Broek, Jean-Pierre Brach. – Leiden : Brill, 2006. – P. 1006.
40. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С.60–61.
41. Dictionary of Gnosis and Western Esotericism... – P. 1007.
42. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С. 191.
43. Сердюк Е. Г. Эзотерические учения конца XIX – начала XX веков как феномен духовной жизни ...
44. Шахматова Е. Оправдание мистицизма : Россия и Европа в зеркале востока... – С. 49.
45. Faivre A. Western Esotericism: A Concise History / A. Faivre. Ney York : SUNY, 2010. – P. 77.
46. Шахматова Е. Оправдание мистицизма : Россия и Европа в зеркале востока... – С. 49.
47. Там само. – С. 49.
48. Фёдоров Н. Ф. Сочинения / Н. Ф. Федоров. – М. : Мысль, 1982. – С. 343.
49. Жирмунский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика... – С. 28.
50. Faivre A. Western Esotericism: A Concise History... – P. 62.

- ⁵¹. Hanegraaff W. J. Western Esotericism: A Guide for the Perplexed... – P. 38.
⁵². Faivre A. Western Esotericism : A Concise History... – P. 79.

В конце XIX – нач. XX в. в культурной жизни Европы произошел интересный феномен – европейская интеллигенция начала массово увлекаться эзотерическими идеями и концепциями. В этот период поднялась первая волна всплеска интереса к новым духовным истокам и активное образование тайных обществ. Эзотерические идеи на рубеже вышеупомянутых веков не появились спонтанно и случайно. В данной статье автор преподносит краткую предысторию их возникновения и анализирует причины, которые обусловили их появление.

Ключевые слова: духовность, эзотерика, западный эзотеризм, оккультизм, романтизм.

In the late XIX – early XX century in the cultural life of Europe took place an interesting phenomenon – many european intellectuals began to admire the esoteric ideas and concepts. The first wave of a surge of interest in new sources and active spiritual formation of secret societies went up during this period. Esoteric ideas on the edge of aforementioned centuries did't appear spontaneously and accident. In this article the author gives a brief background of their origin and analyze the reasons that led to their appearance.

Keywords: spirituality, esotericism, western esotericism, occultism, romanticism.

УДК 392.51(477.85/.87)

Христина БОЙЧУК

БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ (за матеріалами с. Микуличин Яремчанської міськради Івано-Франківської області)

У статті описаний один з основних елементів традиційного весілля – барвінковий обряд на Гуцульщині як невід'ємний компонент сімейної обрядовості і яскравий показник національної ідентичності. У сучасному урбанізованому світі важливо простежити, настільки добре збереглися і відтворюються ті чи інші традиції та обряди. Барвінковий обряд з давніх часів мав особливе значення оскільки символізував кохання, дівочу цноту і щасливий шлюб. Особлива увага в роботі акцентується на відтворення Барвінкового обряду в селі Микуличин як регіону Гуцульщини.

Ключові слова: барвінковий обряд, весілля, сваха, весільний вінок, барвінок.

Комплекс весільної обрядовості, характеризується яскравим багатством елементів, а також нашаруванням нових і старих форм. Інтерес до традиційно-побутової культури Карпатського регіону, і Гуцульщини зокрема, зумовлюється консервацією тут багатьох архаїчних культурних реалій. Відомо, що традиційна культура краще зберігається в гірських місцевостях, адже у силу відносної ізольованості ці території менше і значно пізніше відчувають на собі вплив суспільних змін.

Вперше гуцульське весілля задокументував етнограф Володимир Шухевич. Науковець вивчав Гуцульщину впродовж сорока років. У 1902 році вийшов друком третій том його праці “Гуцульщина“, в якому було докладно описане це дійство¹. Продовжили вивчення весільної обрядовості такі вчені як С. Витвицький², В. Гнатюк³, Р. Кайндль⁴. Усі вони визначають гуцульське весілля як найважливіший родинний обряд, який законсервував у собі значущі сакральні й театральні елементи.

Багато наукових розвідок з даної тематики публікується у сучасних часописах. Статті з гуцульської проблематики друкуються в таких спеціалізованих журналах як “Гуцульщина“, “Гуцулія“, “Гражда“, “Гуцульський календар” та багатьох інших. Про гуцульське весілля читаємо у статтях Г. Кожолянка та М. Генік-Березовського. Короткий огляд звичаїв Коломийської Гуцульщини подав М. Савчук, а Н. Лещенко описала традиції святкування весілля у Космачі. Яскравим свідченням зацікавлення гуцульською весільною обрядовістю є численні монографії, що публікуються в останні роки. Свідченням цьому є книги І. Мисюка “Весілля на Гуцульщині” та М. Лукечи “Під весільний вінець”⁵.